

Асирійський цар Асархадон

Лев Толстой

Асирійський цар завоював державу царя Лаїля. Зруйнував і спалив усі міста, усіх же мешканців перегнав на свою землю, військо перебив, а самого царя Лаїля посадив у клітку.

Лежачи в ночі на своїм ліжку, цар Асархадон думав про се, якою смертю карати Лаїля? Нараз почув коло себе шелест і, відкривши очі, побачив старця з довгою бородою і з добрячим поглядом.

— Ти хочеш карати смертю Лаїля? — запитав старець.

— Так, — відповів цар. — Я лиш не придумав ще, якою смертю вкарати його.

— Та-ж цар Лаїль се ти, — сказав старець.

— Се неправда, — відповів цар, — я — то я, а Лаїль — то Лаїль.

— Ти і Лаїль то все одно, — сказав старець. — Тобі лиш видаєть ся, що ти не Лаїль, а Лаїль не ти.

— Як здаєть ся? — запитав цар. — Я ось лежу на мягкім ліжку, довкруги мене покірні мені раби і невольниці, а завтра буду я, як і сьогодні бенкетувати з моїми приятелями, — а Лаїль наче птах сидить у клітці, а завтра буде з висолопленим язиком сидіти на палі і корчитися доти, поки не здохне, а тіло його буде розірване собаками.

— Ти не можеш знищити його життя, — сказав старець.

— А як-же се було з тими 14 тисячами вояків, котрих я убив і з їх трупів зложив високу могилу? — відповів цар. — Я живий, а їх нема; значить ся можу знищити життя.

— По чім се ти знаєш, що їх нема?

— По тім, що я не бачу їх. Головне ж се, що вони мучились, а я ні; їм було кепсько, а мені добре.

— І се також лиш видаєть ся тобі. Ти мучив самого себе, а не їх.

— Не розумію тебе, — сказав на се цар.

— А хочеш зрозуміти? — запитав старець.

— Хочу.

— Підійди сюди, — приказав старець вказуючи цареві на ванну повну води.

Цар встав і підійшов до ванни.

— Роздягни ся і вийди у ванну.

Асархадон зробив се, що приказав йому старець.

— Тепер, як лиш я пічну ляти на тебе сю воду, — сказав старець, зачерпнувши в кварту води, — пірни з головою.

Старець наставив кварту над головою царя і цар пірнув у воду.

І як тільки цар Асархадон пірнув, він почув себе вже не Асархадонем, а другим чоловіком. І ось, чуючи себе тим другим чоловіком, він бачить себе лежачого на багатій постелі з гарною жінкою. Він ніколи не бачив тої жінчини, але він знав, що се його жінка. Жінка ся встає і каже до нього: "Дорогий мій мужу Лаїлю, ти втомив ся від праці

вчорашнього дня і тому спав довше, як звичайно, але я стерегла твого спокою і не будила тебе. Тепер же князі очікують на тебе у великій палаті. Одягай ся і ходи до них".

І Асархадон, розуміючи з цих слів, що він є Лаіль, не дивує ся цьому, лиш дивно йому, що він до тепер не знав цього. Отже встає, одягаєть ся і йде у велику палату, де ждуть на нього князі.

Князі низьким поклоном аж до землі витають свого царя Лаіля, відтак встають і на його приказ сідають перед ним, а найстарший із князів починає говорити про се, що не можна довше терпіти всіх наруг лютого царя Асархадона і треба йти проти нього війною. Але Лаіль не годить ся на се, лиш приказує післати до Асархадона послів, щоби його усовістити і каже князям розійти ся. По сім він іменує поважних людей своїми послами і наказує їм про се, що вони мають переказати цареві Асархадонові.

Покінчивши ці справи, Асархадон, почувавши себе Лаільом, виїжджає в гори на польованє за дикими осами. Польованє повелось. Він сам убиває двох ослів і вернувши до дому, бенкетує зі своїми приятелями, дивлячись на танці невільників.

Другого дня, як звичайно, він виходить на двір, де очікують на нього прошаки, підсудні і убогі, та рішає предложені йому справи. Покінчивши ці справи, він іде знов на улюблену свою забаву – польованє. І цього дня вдаєть ся йому самому убити стару лвицю і захопити її двоє львизят.

По польованю він знова бенкетує із своїми приятелями, забавляючись музикою і танцями, а ніч проводить з улюбленою своєю жінкою.

Так живучи, проводить він дні і тижні, очікуючи повороту своїх послів, висланих до того царя Асархадона, котрим він був перше.

Посли вертають аж за місяць з відрізаними носами і ухами.

Цар Асархадон казав переказати Лаільові, що се, що зроблено з його послами, буде зроблено і з ним, коли він зараз не пришле на окуп визначену суму срібла, золота і кипарисового дерева та не приїде сам поклонити ся Асархадонові.

Лаіль, що був перше Асархадон, знову скликає князів і нараджує ся з ними про се, що треба робити. Всі кажуть одноголосно, що треба, не очікуючи нападу Асархадона, йти на нього війною. Цар годить ся на се і стаючи на чолі війська, іде в похід. Похід тягне ся 7 днів. Кожного дня цар об'їздить військо і розбуджує хоробрість у своїх вояків. На осьмий день його війська сходять ся з військами Асархадона серед широкої долини на березі ріки. Війська Лаіля хоробро бють ся, але Лаіль, що був перше Асархадон, видячи, що вороги наче муравлі збігають ся з гір, заливають собою долину і перемагають його війська, кидаєть ся в своїй колясі в середину битви, пробиває і рубає ворогів. Але війська у Лаіля на сотки, а у Асархадона — на тисячі, і Лаіль чує, що він ранений, та що беруть його в неволю.

Дев'ять днів іде він з іншими невольникамл закований серед вояків Асархадона. На десятий день приводять його в місто Ниневію і замикають в клітку.

Лаіль терпить не стільки від голоду і ран, кілько від сорому і від розпуки та свого безсилля. Він відчуває себе безсильним відплатити ворогови за все зло, котре він

терпить. Одно що він може, се те, що не дасть приводу своїм ворогам радіти його терпіннями. Він твердо постановив, нужно, без нарікань зносити все те, що з ним буде.

Двайцять днів сидить він в клітці, очікуючи кари. Він бачить, як відводять на місце страчення його рідних і приятелів. Чує стогони караних; одним з них відрубують руки і ноги, а з других живцем дуть шкіру, але він не оказує ні тривоги, ні болю, ні страху. Бачить, як пахолки ведуть його любу жінку в кайданах. Він знає, що ведуть її за невольницю до Асархадона, і він переносить се без жалю.

Та ось два кати отвирають клітку і затягнувши йому ремнем руки за спиною, підводять його до заллятого кровію місця кари. Лаіль бачить острий скривавлений палець, з котрого щойно зірвали тіло помершого на нім приятеля Лаіля. Лаіль догадується, що палець сей освободили для його страчення.

З нього знімають одягу. Лаіль жахається глянувши на худоту свого, колись сильного, гарного тіла. Два кати підхоплюють се тіло за худі рамена, піднімають і хочуть опустити на остріг палець.

— Зараз смерть, загибель, — думає Лаіль і, забувши свою постанову видержати нужно в спокою до кінця, він, ридаючи, молить о помилуванє. Ніхто не помилує його.

"Таж се не може бути, — думає він, — я мабуть сплю. Се сон". І він силкує ся, щоби пробудити ся. — Адже я не Лаіль, я Асархадон, — думає він.

Ти і Лаіль, ти — і Асархадон, — чує він якийсь голос і почуває, що траченє починають ся. Він скрикує і в тій хвилі висуває голову з води. Старець стоїть над ним, виливаючи йому на голову з кварта останок води.

— О, як я страшно змучив ся! І як довго! — каже Асархадон.

— Де там довго, — мовить старець. — Ти щойно пірнув і в тій хвилі назад висунув голову з води. Чи ти зрозумів тепер?

Асархадон нічого не відповідає лиш з страхом дивить ся на старця.

— Чи зрозумів ти тепер? — питає далі старець. — Се ти і ті жовніри, котрих ти поубивав — се ти також. І не лиш жовніри, але і ті звірі, котрих ти убивав на польованю і пожирав на своїх бенкетах, були також — ти. Ти думав, що жите лиш в тобі, але я стягнув з тебе заслону обману і ти побачив, що ділаючи зло иншим, ти чиниш його і собі. Жите одно у всім і ти проявляєш в собі лиш частину сього одного жита. І лиш в сій одній частині жита, в собі, ти можеш поліпшити, або погіршити, побільшити, або поменшити жите. Уліпшити жите в собі ти можеш лиш сим, що будеш руйнувати перегороди, що відділюють твоє жите від инших сотворінь, будеш уважати инші сотворіня собою і любитимеш їх. Знищити жите у инших сотворінь се не в твоїй власти. Жите убитих тобою сотворінь щезло з твоїх очей, але не знівечилось. Ти думав продовжити своє жите і вкоротити жите иншим, але ти не в змозі сего зробити. Для жита нема ні часу, ні місця. Жите — хвилина і жите — тисячі літ, і жите твоє і жите всіх видимих і невидимих істот світа — однаково рівне. Знівечити жита і переинакшити не можна, тому, що воно лиш одно є. Все проче лиш нам видасть ся.

Сказавши се, старець зник.

На другий ранок цар Асархадон приказав увільнити Лаіля і всіх забраних в неволю, та заперестав карати смертю.

На третій день він прикликав до себе свого сина Ашурбаніпала і передав йому царство, а сам пішов зразу в пустиню, роздумуючи над тим, про що довідав ся від таємничого старця. А потім почав він ходити у виді мандрівника по містах і селах, проповідуючи людям, що жите одно і що люди роблять зло лиш собі, коли хотять чинити зло иншим сотворіням.

З російського переклав А. Веретельник